

Češka manjina između monarhizma i globalizma

Češka manjina prema zastupljenosti u znanstvenim istraživanjima spada u »donji srednji sloj.« Ne možemo reći da je marginalizirana, ali niti da postoji cjelovita historiografska studija o njezinu razvoju u razdoblju od 1918. do danas, a posebice da ne spominjemo pokušaj usporedbe njezinog negdašnjeg i današnjeg položaja. Češka manjina kao da pripada u »zdravo za gotovo« prihvaćene manjine. Svi znaju za njezino postojanje, kao i za prvoga zagrebačkog biskupa Duha, svi su čuli za pojam »Pemec«, kako su pripadnici manjine nekad bili nazivani, kao i za Daruvar kao središte manjine. No, većinom time i prestaju sve spoznaje i interesi.

Češka manjina u Republici Hrvatskoj je kao takva izrijekom navedena u Ustavu Republike Hrvatske iz 1990. godine. Time je njezin položaj po prvi puta reguliran u neovisnoj Republici Hrvatskoj, iako hrvatsko-češke veze datiraju još od IX. stoljeća preko Svete braće Ćirila i Metoda i njihovih učenika, čiji su tragovi ostali zabilježeni u hrvatskoj književnoj produkciji. Pojedinačno naseljavanje pripadnika češke manjine započelo je već u XI. st. s prvim zagrebačkim biskupom Duhom, za kojim slijede brojni češki duhovnici, a za vladavine Žigmunda Luksemburškog i Matije Korvina tijekom XIV. i XV. st. i brojni češki plaćenici, koji su sudjelovali u protuosmanskim ratovima. Potom su uslijedili češki obrtnici (staklari) i tiskari u XVIII. st., da bi do pravog naseljavanja češke manjine došlo u dva migracijska vala od 1791. do 1830. godine te od razvojačenja Vojne krajine pa sve do 1920-ih, što su habsburške vlasti počele poticati nakon Velikog (Bečkog) rata za oslobođenje (1683.-99.) trudeći se obnoviti napuštenu zemlju, posebice Slavoniju. Također je istodobno od sredine XVIII. st. teklo naseljavanje pripadnika češke manjine u gradove. Neki od njih sudjelovali su u osnivanju JAZU i kao prvi profesori Sveučilišta u Zagrebu ostavili velikog traga u hrvatskoj kulturnoj baštini. Češki doseljenici većinom su bili podrijetlom iz okolice Tabora, Praga i Moravske (istočna i južna Češka), te su se u najvećem broju naselili u savsko-dravskom međuriječju, i to na prostoru omeđenom Bilogorom na sjeveru, Savom na jugu, Kalnikom na zapadu i Dilj-gorom na istoku s najvećom koncentracijom u okolici Daruvara. Prema popisu stanovništva Hrvatske i Slavonije iz 1890. godine najveći broj Čeha bio je naseljen u

današnjoj Požeško-slavonskoj županiji (11 782), Bjelovarsko-bilogorskoj (9738) i Virovitičko-podravskoj (2876), a najmanje na prostoru Primorsko-goranske (174) i Ličko-senjske županije (56). U međuratnom razdoblju, prema popisu stanovništva iz 1921. u Kraljevini SHS bilo je 46 777 Čeha, preciznije njih 32 424 u Hrvatskoj, Slavoniji i Međimurju, a 348 u Dalmaciji, dok je prema popisu iz 1931. godine u Kraljevini Jugoslaviji bilo 110 662 »Čehoslovaka«, odnosno njih 35 372 u Savskoj banovini i 479 u Primorskoj banovini. Ne smijemo zanemariti da su pod tim pojmom bili obuhvaćeni i Slovaci. Gledajući prema češkom kao materinjem jeziku, prema popisu iz 1931. godine u bjelovarskom kotaru bilo je 1715 Čeha (1921. godine 1897), a u samom gradu Bjelovaru njih 632 (1921. godine 609), u daruvarskom kotaru njih 8426 (1921. godine 8378), Pakracu 2682 (1921. godine 2244), požeškom kotaru 2806 (1921. godine) 2407, a u gradu Požegi njih 241 (1921. godine 270). Odnosno, bili su u najvećem broju naseljeni na istom prostoru kao i krajem XIX. st.

Raspadom Austro-Ugarske Monarhije i stvaranjem novih nacionalnih država, među ostalim Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, dio stanovnika bivše Monarhije, među njima i Česi, postali su nacionalne manjine u novostvorenim državama. Iako je u međunarodnom pravu sustav zaštite nacionalnih manjina zaživio u okviru Društva naroda, a obveze zaštite nacionalnih manjina nametnute putem mirovnih ugovora s poraženim državama, položaj nacionalnih manjina u Kraljevini SHS u načelu nije bio zakonski reguliran te je većinom ovisio o broju i gustoći naseljenosti, materijalnoj pomoći matične države, kao i potpisanim bilateralnim ugovorima Kraljevine SHS s istima. U povoljnijem položaju bile su tek slavenske manjine Kraljevine SHS, koje su vladajuće strukture tretirale kao »mlađu braću«. To se posebno odnosi na pripadnike češke i slovačke manjine, ali i na neslavensku rumunjsku manjinu, čije su matične države činile s Kraljevinom SHS Malu Antantu. Status manjina bio je djelomično reguliran odlukom Privremenoga narodnog predstavništva i Vidovdanskim ustavom. Člankom 9. izbornog zakona Privremenoga narodnog predstavništva državljanstvo je za potrebe izbora za Ustavotvornu skupštinu 1920. bilo priznato svim osobama, koje su se do trenutka sastavljanja biračkih spiskova trajno nastanile u nekoj od općina Kraljevine SHS ukoliko su po plemenu i jeziku Slaveni. Time su pravo glasa na izborima za Ustavotvornu skupštinu dobili i svi trajno nastanjeni Česi, čime su ponovno bili u povoljnijem položaju, dok se čl. 16. Vidovdanskog ustava »manjinama druge rase i jezika daje osnovna naobrazba na njihovom materinjskom jeziku pod pogodbama, koje će propisati zakon.« Unatoč tome, valja napomenuti kako je pitanje stjecanja državljanstva ostalo problem za velik dio pripadnika

češke manjine, iako je Zakonu o državljanstvu bio donesen 1928. godine.¹ Neovisno o pravnim regulativama, češka manjina bila je iznimno dobro organizirana kroz nacionalna, kulturna i sportska društva, kako međusobno tako i s matičnom domovinom, a osnovna poveznica bile su češke manjinske novine. Tako su prve od njih *Český list* (1911.-14.) pokrenute u Zagrebu još za postojanja Austro-Ugarske Monarhije. Povezivale su ne samo češku manjinu u Hrvatskoj već u svim južnoslavenskim zemljama. Dok su češke novine, koje su u međuratnom razdoblju izlazile u Zagrebu (*Československé listy* 1919.-21. i *Hlas* 1922.-23.) djelovale na političkom buđenju manjine i pokušaju njihove participacije u političkom životu, što je rezultiralo osnivanjem Čehoslovačke napredne seljačke stranke, koja je sudjelovala na izborima za Ustavotvornu skupštinu (doduše bez osvojena mandata). Upravo je to pokazalo kako stvarni interesi manjine ne leže u političkom okupljanju, koja nije pokazala zanimanje niti za politička zbivanja na lokalnoj razini, već je tražila zadovoljenje osnovnih egzistencijalnih potreba, pri čemu su uvelike pomagale novine *Jugoslávští Čechoslováci* (1922.-41.), koje su izlazile u stvarnom središtu manjine – Daruvaru. Pritom je bila primjetna podvojenost češke manjine na onu naseljenu u seoskim naseljima i onu u gradskim središtima. No, upravo se tada osniva velik broj čeških društava pod nazivom *beseda* ili *obec* (najveći im je broj bio 1930-ih), čija je svrha bila obrazovno-poučna i zabavna, dok je politika načelno bila isključena. God. 1921. osniva se krovna organizacija Čehoslovački savez, koji je trebao udružiti sve pripadnike »čehoslovačkog naroda« na području Kraljevine SHS u zajedničkom kulturnom i narodno-gospodarskom radu kao i u uzajamnoj moralnoj potpori i narodnom predstavljanju. Savez je načelno podržavao i politiku jugoslavenskog unitarizma i centralizma (posebice djelujući iz Beograda 1924.-37.), što je dovodilo do raskola među sâmom češkom manjinom, ali i sa slovačkom manjinom. Odjeli Saveza Matica školska (1926.) i Prosvjetni i gospodarski odbor (1931.) imali veliku ulogu u organiziranju manjinskog školstva u obliku privatnih ili dopunskih škola, a 1927. u Velikim Zdencima s radom je započela Prokupova strukovna gospodarska škola. Prosvjetna djelatnost češke manjine u međuratnom razdoblju odvijala se i uz veliku materijalnu pomoć Čehoslovačkog ministarstva prosvjete, koje je osim školovanja učitelja, materijalno potpomagalo izgradnju školskih prostorija i osiguravalo sredstva za svekoliki oblik prosvjetnog djelovanja. Manjinske škole financijski je podupiralo i društvo »Ilova« iz Chicaga i društvo »Komenský« iz Praga. Uz Čehoslovački savez, češke besede i češke dopunske i privatne škole, u međuratnom razdoblju su među pripadnicima

---

¹ Kako velik broj Čeha nije imao riješeno zavičajno pravo, time nije bio u mogućnosti riješiti pitanje državljanstva, kao problem se javilo dobivanje otpusta iz čehoslovačkog državljanstva, visoke takse, a posebice se zakompliciralo nakon uspostavljanja Češko-moravskog protektorata.

češke manjine, pogotovo u ruralnim područjima, uz brojne amaterske kazališne (među njima i lutkarske) skupine, djelovale i brojne (putujuće) knjižice, njegujući češku pisanu riječ, kao i brojne Jugoslavensko-čehoslovačke lige, šireći »slavensku solidarnost«, iako među samom manjinom i nisu imale stvarnog odaziva. Financijska pomoć Čehoslovačke Republike prestala je uspostavom Češko-moravskog protektorata, dok je po osnutku NDH, imovina čeških društava bila konfiscirana, domovi podržavljeni, a rad škola i društava zabranjen.

Neovisno o svim nedaćama, češka je manjina dočekala osnutak neovisne Republike Hrvatske. Doduše brojčano smanjena (zbog asimilacije, poslijeratne reemigracije, depopulacije ruralnog stanovništva), ali jednako dobro organizirana, čime se smatra jednom od najorganiziranijih čeških zajednica u Europi. Prema posljednjem službenom popisu stanovništva iz 2001. godine, 10 510 osoba izjasnilo se kao pripadnici češke manjinske zajednice, odnosno 0,24 % ukupnog stanovništva. Od toga najviše u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji s 5,33 % (7098), potom slijede Požeško-slavonska županija s 0,90 % (775) i Sisačko-moslavačka županija s 0,36 % (670), dok najmanje pripadnika češke manjine prema istom popisu ima u Ličko-senjskoj županiji s 0,02 % (samo 10 deklariranih pripadnika). Za razliku od međuratnog razdoblja njihov je položaj zakonski reguliran ne samo Ustavom, već i odlukama Odbora za zaštitu ljudskih prava i Odbora za međunacionalne odnose osnovnih 1992. (od 1998. spojeni u Odbor za ljudska prava i prava nacionalnih manjina). Hrvatski je sabor 2000. donio Ustavni zakon o ljudskim pravima i slobodama i o pravima etničkih i nacionalnih zajednica ili manjina u Republici Hrvatskoj, dok je Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina bio donesen 2002. godine, kojim je po prvi puta jasno definiran pojam »nacionalna manjina«, navedene nacionalne manjine u Republici Hrvatskoj, ali i njihova prava. Istim zakonom, radi participiranja nacionalnih manjina na lokalnoj razini, ustanovljena su Vijeća nacionalnih manjina (Vijeća češke nacionalne manjine djeluju u Sisačko-moslavačkoj, Bjelovarsko-bilogorskoj i Požeško-slavonskoj županiji, u gradovima Zagreb, Daruvar, Kutina, Grubišno Polje, Lipik i Pakrac te u općinama Končanica, Dežanovac i Sirač), a radi sudjelovanja nacionalnih manjina u javnom životu Republike Hrvatske osnovan je Savjet za nacionalne manjine, čiji su članovi i zastupnici nacionalnih manjina u Hrvatskom saboru. Tako češka i slovačka manjina imaju svog zastupnika od 1993. godine, a danas ih u trećem mandatu predstavlja zastupnica Zdenka Čuhnil. Financijska sredstva, kojima raspolaže Savjet za manjinske potrebe osiguravaju se iz državnog proračuna (godišnje za potrebe češke manjine o. 3 500 000 kn), dok je istodobno Republika Češka češkim manjinskim društvima i školama u Hrvatskoj u razdoblju 1997.-2008. pripomogla s gotovo 15 000 000 kuna.

Iako je njihov položaj zakonski reguliran, okupljanje, organizacija i djelovanje istih

pripadnika manjine odvija se na temeljima zasnovanim upravo u međuratnom razdoblju. Pripadnici češke manjine okupljeni su u preko 20 društava, od kojih dio ima i svoje društvene prostorije, krovna organizacija im je Savez Čeha sa sjedištem u Daruvaru, koji vuče tradiciju od 1921. te organizira češke kulturne manifestacije, poput dječje smotre folklora *Naše jaro* (Naše proljeće) te tradicionalnih *Dožinky* (Žetvene svečanosti).

Naravno, tradicija njegovanja češkog jezika pokušava se očuvati ne samo putem društava već i nastavom na češkom jeziku. Pravo za odgoj i obrazovanje na svom jeziku i pismu pripadnici nacionalnih manjina, pa tako i češke, ostvaruju u skladu s Ustavom Republike Hrvatske, Ustavnim zakonom o pravima nacionalnih manjina te Zakonom o odgoju i obrazovanju na jeziku i pismu nacionalnih manjina, kao i Zakonu o uporabi jezika i pisma nacionalnih manjina (2000.). U skladu s tim Općina Končanica i Grad Daruvaru imaju statutima zajamčenu službenu uporabu češkog jezika (dvojezični nazivi naselja, ustanova, upravnih tijela i dr.). Pripadnici nacionalnih manjina imaju mogućnost obrazovati se na materinjem jeziku na svim stupnjevima obrazovanja od predškolskog do visokoškolskog, prema tri modela a) nastava na jeziku i pismu nacionalnih manjina, prema kojem se češka manjina obrazuje u osnovnom školstvu; b) dvojezična nastava, prema kojem se češka manjina obrazuje u srednjem školstvu i c) njegovanje jezika i kulture, što također čini češka manjina. Primjerice 2008. godine češka je manjina imala 920 polaznika u 22 ustanove. Pritom ne smijemo zaboraviti dodiplomski studij češkog jezika na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, koji doduše, iz osobna iskustva, češće upisuju zaljubljenici u češku kulturu, nego pripadnici manjine. Njegovanje češkog jezika vrši se i putem izdavačke djelatnosti, odnosno čeških manjinskih novina *Jednota* (od 1946.) pomoću kojih se želi informirati pripadnike češke manjine o svim društvenim, kulturnim i prosvjetnim zbivanjima vezanih uz njih, ali i šire, kao i prenijeti aktualne vijesti iz Republike Češke, što je u većini slučajeva pripadnicima češke manjine jedini dodir sa češkim tiskom. Kao prilog *Jednoti* polugodišnje izlazi *Studnice*, u kojem se pripadnicima manjine od 1961. omogućuje objavljivati svoje književne uradke. *Český lidový kalendář* od 1953. donosi pregled djelovanja Saveza i manjinskih društava i škola, dok je *Přehled kulturních, literárních a školních otázek* od 1962. svojevrsan slavistički zbornik, specijaliziran za hrvatsko-češke odnose, s naglaskom na književnost, jezikoslovlje, gospodarstvo i etnologiju. Izdavačka kuća *Jednota* (osn. 1954.), osim istoimenih novina izdaje i ostale češke periodike, poput dječjeg časopisa *Dětský koutek*, koji u kontinuitetu izlazi od 1928. godine, kao i brojne povijesne i etnološke studije, ilustrirane dječje knjižice, edicije *Knihovna Jaro* (od 1954.), *Knihovna krajanské tvorby* (od 1961.), udžbenike za češke manjinske škole u Hrvatskoj (od 1951.) i dr., sve naravno uz financijsku pomoć Savjeta za

nacionalne manjine. Ujedno se na postaji Radio Daruvar svakodnevno emitiraju emisije i na češkom jeziku. Valja napomenuti da su pripadnici češke manjine diljem svijeta povezani i web stranicom www.krajane.net, koja je zamijenila ulogu novina, koje su ih povezivale za međuratnog razdoblja.

Usporedimo li položaj češke manjine u međuratnom razdoblju i danas, možemo zaključiti kako je homogena naseljena na istom prostoru te kako je Daruvar središte češke manjine već gotovo stotinu godina. Za razliku od međuratnog razdoblja, položaj češke manjine danas je reguliran ustavnim zakonima, umjesto političke stranke imaju zastupnika u Hrvatskom saboru, dok Vijeća manjina djeluju na lokalnoj razini. Naravno, uvijek možemo postaviti pitanje koliko lokalne zajednice prepoznaju i uvažavaju naputke Vijeća češke nacionalne manjine?! Pitanje je i koliki je odaziv samih pripadnika manjina za sudjelovanje u radu Vijeća? Što doduše ne spada u bit ovog izlaganja, ali niti u domenu povjesničarske struke. Sigurno postoje određeni problemi, ali ne kao nekad kad su lokalne zajednici doslovce gledale na Čehe »kao da dođe netko iz Azije i traži svoja prava u Hrvatskoj«, a i naziv »Pemec« toliko se uvriježio da ga pripadnici manjine više ne doživljavaju pogrdno kao nekad, što pak svjedoči da se sâmi osjećaju sigurnije i zaštićenije. Posebice jer se za manjinske potrebe izdvaja iz državnog proračuna uz pripomoć (kao i nekad) matične domovine. Rješavanje eventualnih postojećih problema je na pravnoj državi, a vrijeme je doslovce pokazalo kako je češka manjina sve učinila da se ne utopi u većinskome narodu. Iako je brojčano očito došlo do asimilacije, nije i kulturološki jer se njeguju isti običaji i čuvan nacionalni identitet na isti ili pak suvremeniji način kao i prije više od pola stoljeća. Pri tome se možemo pozvati na stajališta današnjih predstavnika češke manjine u Hrvatskoj: »Asimilacija se ne može zaustaviti, ali se može usporiti«, koja su na tragu onih u međuratnom razdoblju kako je »asimilacija neminovna, ne treba se opirati zakonima prirode, ali možemo je usporiti do toga doba kada će naša okolina biti takva da ta asimilacija neće značiti minus za jugoslavensku stvar nego dobitak za čehoslovačku stvar.«